

UOT 3.33

Pərviz Məmmədov

*Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası,
magistrant
albedo90@mail.ru*

Elmi rəhbər: Zakir Əlizadə

İŞSİZLİYƏ ÜMUMİ KONSEPTUAL YANAŞMA

Müasir dövrün global problemləri arasında işsizlik də yer almaqdadır. İşsizlik sağlam iqtisadiyyatların da qarşılaşdığı problemdir və bu təbbi hadisədir. Məqalədə işsizlik və onunla bağlı nəzəriyyələr, o cümlədən işsizliyin növləri, işsizliyin dərəcəsinin ölçülməsi metodikası, Fillips əyrisi haqqında məlumatlar öz əksini tapmışdır. Bundan əlavə respublikamızda işsizliyin dövlət tənzimlənməsi və iqtisadi, psixoloji təsirləri təhlil edilmişdir.

Məqsəd – işsizliyə konseptual yanaşılaraq ayrı-ayrı nəzəriyyəçilərin fikirləri təhlil edilərək müqayisələr aparmaqdır.

Metodologiya – tədqiqat zamanı iqtisadi-statistik və tarixi yanaşma metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri – Azərbaycanda əmək bazarının tənzimlənməsi sahəsində dünya təcrübəsində istifadə olunmuş və özünü doğrultmuş effektiv üsullardan istifadə olunur. Dünyada mövcud olan əmək bazarının tənzimlənməsi modellərinin müsbət cəhətləri ilə yanaşı, mənfi cəhətləri də mövcuddur və bu sahədə dövlət tənzimlənməsinə ehtiyac duyulur.

Açar sözlər: işsizlik, məşğulluq, əmək bazarı, iş yerləri, iş götürənlər

Giriş

İşsizlik termini bir insanın fəal şəkildə iş axtardığı, lakin iş tapa bilmədiyi bir vəziyyətə aiddir. ABŞ Əmək Statistikası Bürosunun (BLS) daha konkret tərifləri var: işi olmayan, son dörd həftə ərzində fəal şəkildə iş axtaran və işə hazır olan insanların sayı. BLS, həmçinin işsizlik statistikasına müvəqqəti olaraq işdən çıxarılan və işlərinə geri çağırılmağı gözləyən insanları da əhatə edir. İşsizliyə bu formada yanaşılma bu məhfumun insanların bütün həyatı fəaliyyətlərinə təsir göstərən başlıca amil olduğunu deməyə dalalət verir.

Ümumiyyətlə, belə hesab edilir ki, işsizlik, xüsusən də təkrar və ya uzun müddətli işsizlik insanların sosial-iqtisadi həyatına zərərliidir: bu, təkcə gəliri azaltmır, həm də karyera inkişafına zərər vurur, çünki insanlar getdikcə iş üzrə xüsusi bacarıqlarını itirə bilər [6, s.860].

İşsizlik həm də iqtisadi sağlamlığın əsas ölçüsü hesab oluna bilər. İşsizlik əsas iqtisadi göstəricidir, çünki bu, işçilərin qazanlı iş əldə etmək və iqtisadiyyatın məhsuldarlığına töhfə vermək qabiliyyətini göstərir. Ölkənin iqtisadi uğuru işsizlik səviyyəsinin aşağı olmasıdır. Aşağı işsizlik səviyyəsi o deməkdir ki, iqtisadiyyat gücünü artırmaq, hasilatı maksimuma çatdırmaq, əmək haqqı artımını sürətləndirmək zamanla həyat standartlarını yüksəldir.

Məşğulluq – Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin (bundan sonra - şəxslər) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan və qazanc (gəlir) gətirən hər hansı fəaliyyətidir [1, s.1].

İşsizlik nəzəriyyələri haqqında

İşsizliyin tərfi aydın olsa da, iqtisadçılar işsizliyi müxtəlif kateqoriyalara bölürlər. Ən geniş iki kateqoriya könüllü və məcburi işsizlikdir. Əgər işsizlik könüllüdürsə, bu o deməkdir ki, insan öz istəyi ilə başqa iş axtarmaq üçün işini tərək edib. Qeyri-ixtiyari olanda, o deməkdir ki, bir şəxs işdən çıxarılıb və indi başqa iş axtarmalıdır.

İşsizlər sırasına daxil olmaq üçün işsizlər fəal şəkildə iş axtarışında olmalıdırlar. İşsizlik geriləmə göstəricisidir. Bunun səbəbi, tənəzzüldən sonra işəgötürənlərin etdiyi son şey yeni tam ştatlı işçiləri işə götürməkdir. Buna görə də, iqtisadiyyat bərpa olunmağa başlayana qədər işsizlik səviyyəsi aşağı düşməyə bilər [7].

İşsizlik haqqında bir sıra nəzəriyyələr mövcuddur. Ən geniş yayılmış nəzəriyyələr aşağıdakılardır

1. Maltusçuluq
2. Texnoloji nəzəriyyə
3. Marksiz məktəb
4. Keyns nəzəriyyəsi
5. «Azad sahibkarlıq» məktəbi

Bu nəzəriyyələr əhalinin həddindən artıq artması, texnoloji tərəqqi, kapital yığılması, qeyri-adekvat bazar tələbi və yüksək əmək haqqı dərəcələri kimi məsələləri həll edir. Gələn nəzəriyyələri daha ətraflı izah edək. Maltusçuluq ingilis iqtisadçısı T.F.Maltusun adından götürülmüşdür. Maltus nəzəriyyəsi qıtlıq, müharibə və ya xəstəlik əhalini azaldana qədər insan əhalisinin qida ehtiyatından daha sürətli böyüdüyunü izah etdi. O hesab edirdi ki, son üç əsrdə insan əhalisi artıb.

Maltus gəlirin əsas siniflər arasında bölüşdürülməsini təhlil etmək üçün iki əsas fikirdən istifadə edir:

1. diferensial rentanın klassik nəzəriyyəsi, ev sahiblərinin real gəlirlərini müəyyən etmək üçün;
2. prinsipi real əmək haqqını və mənfəət dərəcəsini müəyyən etmək üçün istifadə etdiyi effektiv tələb.

Maltusun nəzəriyyəsi çox sadədir. Öz sözləri ilə desək: “Təbiətinə görə insan qidası yavaş arifmetik nisbətdə artır. İnsanın özü istək və pislik ona mane olmadıqca sürətlə həndəsi nisbətdə artır. Sayların artımı mütləq yaşayış vasitələri ilə məhdudlaşır, güclü və aşkar yoxlamalarla qarşısı alınmasa, yaşayış vasitələri artdıqca əhali daim artır” [8].

Demografik nəzəriyyə göstərir ki, yüksək məhsuldarlığa üstünlük verən əhali yüksək əhali sayı və aşağı rifah vəziyyətinə doğru hərəkət edəcək. Nəticə etibarilə əhalinin tarazlıq ölçüsü daha yüksəkdir və orta (həmçinin ümumi) rifah, rifahın dəyərinin orta (və ya ümumi) görünüşündən irəli gələn optimal əhalinin sayından aşağıdır. Beləliklə, qeyri-məhdud reproduktiv hüquqlar nəzərə alınmaqla, yüksək məhsuldarlığa üstünlük verən populyasiyalar üçün resurs mövcudluğu əhalinin son sayını tənzimləyəcək.

Texnoloji işsizlik insanların innovativ istehsal prosesləri və əməyə qənaət edən təşkilatlar sayəsində işsiz iş axtarması vəziyyətidir

Texniki tərəqqinin səbəb oduğu kütləvi işsizlik ilə əlaqədar olan nəzəriyyələrdən biridə texnoloji işsizlikdir. Bu nəzəriyyə 1954-cü ildə Vyanada keçirilmiş tam məşğulluğun təmin edilməsinin vasitə və yolları haqqında diskussiyalarda müdafiə olunmuşdur. Texnoloji işsizlik termini elmə ilk dəfə C.M.Keyns tərəfindən 1930 cu ildə gətirilmişdir.

Texniki tərəqqi, müxtəlif peşə sahələrində avtomatlaşdırma və istehsal proseslərinin mexanikləşdirilməsi ehtiyacını azaldır. Yenilik bir şirkətin və ya sənayenin mövcud biznes modelini pozan texnologiyadır. Misal üçün, elektrik dəzgahları sənətkarların işini azaltdı, İnternet ənənəvi kütləvi informasiya vasitələrini əvəz etdi və mikroçiplər mobil telefonların

istehsalına imkan verdi. Şumpeter innovasiyaları dağıdıcı yenilik adlandırır.

David Rikardo klassik iqtisadçılar arasında bu məsələnin müzakirəsinə özünün “Siyasi iqtisadın prinsipləri”nin üçüncü nəşrinə “Maşınlar haqqında” yeni fəslə daxil etməklə başladı. Rikardonun maşınların tətbiqinin uzunmüddətli perspektivdə işçi qüvvəsinə tələbin azalması ilə nəticələnməyə qənaətində idi. Marks “Kapital” əsərində bu anti-Rikardiyən arqumentləri ironik şəkildə “kompensasiya nəzəriyyəsi” adlandırdı və bu adla iqtisadi fikir tarixinə daxil oldular. o, birincisi, ən əsası, kompensasiya mexanizmi onunla bağlıdır ki, mükəmməl rəqabət şəraitində əmək məhsuldarlığının artması malların qiymətlərinin proporsional azalmasına gətirib çıxaracaq və bu da öz növbəsində onlara əlavə tələbi stimullaşdıracaqdır.

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif texnologiyalar müxtəlif adi peşə qruplarına eyni dərəcədə təsir göstərə bilməz. Məsələn, əksər hallarda adi intellektual iş formalarının (məsələn, ofis işçiləri) yox olmasına töhfə verən kompüterləşdirmədən fərqli olaraq, robotlaşdırma adi fiziki iş formalarının (mexanizm operatorları kimi) yox olmasına kömək edir. Müvafiq olaraq, onların iş strukturunda yaratdığı dəyişikliklər mütləq üst-üstə düşməyəcəkdir. Beləliklə, bir sıra tədqiqatlarda robotlaşdırmanın, kompüterləşdirmədən fərqli olaraq, aşağı ixtisaslı işçilərə tələbatın azalmasına və yüksək ixtisaslı işçilərə tələbin artmasına gətirib çıxardığı, lakin orta səviyyəli işçilərə tələbatın azalması iddia edilir [5, s.93].

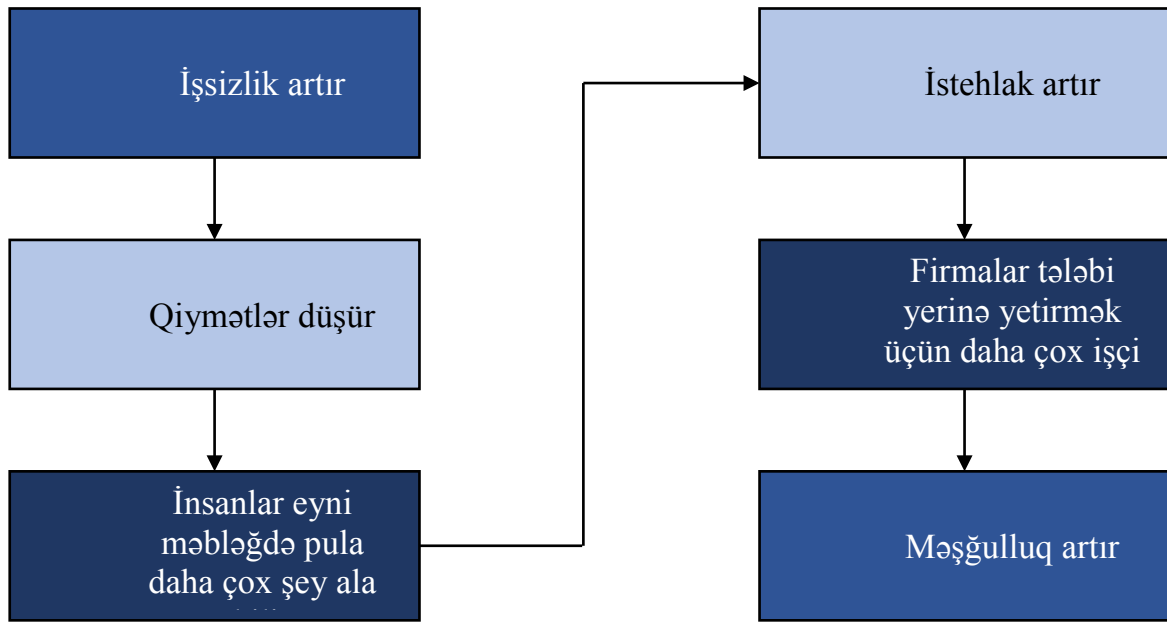
Karl Marksa görə, işsizlik qeyri-sabit kapitalist sisteminə xasdır və dövrü olaraq kütləvi işsizlik böhranları gözlənilməlidir. İlk baxışdan işsizlik səmərəsiz görünür, çünki işsiz işçilər mənfəəti artırmır. Bununla belə, işsizlik qlobal kapitalist sistemində sərfəlidir, çünki işsizlik sahiblərin nöqtəyi-nəzərindən xərclər olan maaşları aşağı salır. Bu nöqtəyi-nəzərdən aşağı əmək haqqı iqtisadi rentaları azaltmaqla sistemə fayda verir. Bununla belə, işçilərə fayda vermir. Kapitalist sistemlər işçilərin ədalətli əmək haqqı tələblərini aşağı salan işsizliyi davam etdirməklə əmək bazarını ədalətsiz şəkildə manipulyasiya edir. İşçilər bir-birinə qarşı dururlar ki, sahiblər üçün qazancın artmasına xidmət edirlər.

Marksın fikrincə, işsizliyi daimi olaraq aradan qaldırmağın yeganə yolu kapitalizmi və əmək haqqı uğrunda məcburi rəqabət sistemini ləğv edib sosialist və ya kommunist iqtisadi sistemə keçmək olardı.

İşsizliyə Keynsçi yanaşmanın əsasını makroiqtisadi siyasət təşkil edirdi. Keyns bunu təklif etdi ağıllı şəkildə hazırlanmış siyasətlərin tətbiqləri tam məşğulluğu yaradır və qoruyur [6. s. 11]. Keynsə görə, işsizlik məcmu tələbin qeyri-kafi olması nəticəsində yaranır. Keynsçi işsizliyin mahiyyəti odur ki, firmalar daha az əmək tələb edir, çünki fərdlər az mal tələb edirlər. Keynsə görə hökumətlər işsizlik problemini həll etmək üçün bazarlara siyasətlə müdaxilə etməlidirlər. İşsizliyin aradan qaldırılmasına görə hər cür əmək haqqının azaldılması metodlarının əleyhinə çıxmışdır. Müəyyən işsizlik səviyyəsini saxlamaqla, tam məşğuliyyətin həyata keçirilməsi istiqamətlərini müəyyən etmişdir. İstehsal miqyası ilə istehlakın miqyası arasındakı birbaşa əlaqəni izah etməklə, gəlirlərin artım səviyyəsini göstərmişdir.

A.Piqu, məcmu tələbin azalması səbəbindən deflyasiya dövrlərinin öz-özünə düzələcəyini iddia edərək Keynsçi iqtisadi nəzəriyyəyə qarşı çıxan ingilis iqtisadçısı idi. Deflyasiya sərvətin artmasına səbəb olacaq, xərclərin artmasına səbəb olacaq və beləliklə, tələbin azalmasına düzəliş edəcək. Əksinə, inflyasiya zamanı qiymətlər yüksəlir, sərvət və istehlak azalır, istehsal və məşğulluq azalır, məcmu tələb də aşağı düşür.

Azad sahibkarlıq məktəbinin nümayəndələrinin işsizlik haqqında fikirləri bir qədər fərqli idi. Bu məktəbin nümayəndələrindən olan A.Piqu bazar mexanizmini tərifiyləyir və işsizliyin səbəbini əmək haqqının yüksək olması ilə izah edirlər. Onların fikrincə əmək haqqının artırılması məşğulluğun və işçilərin sayının azalmasına və deməli, işsizliyə gətirib çıxarır (şəkil 1).

Şəkil 1. A.Piqunun işsizlik sxemi
Mənbə: [9] əsasında müəlliflər tərtib etmişdir

Həm könüllü, həm də qeyri-iradi işsizlik dörd növə bölünə bilər: friksion işsizlik, dövrü işsizlik, struktur işsizlik, institusional işsizlik.

Friksion işsizlik- bu işsizliyin ən az problemlə və qısamüddətli formasıdır. Bu tipdə insanlar könüllü şəkildə iş yerlərindən ayrılır və başqa iş yerinə gedirlər. Yeni iş axtarmaq, yeni işçiləri işə götürmək və düzgün işçiləri düzgün işə uyğunlaşdırmaq vaxt və səy tələb edir. Friksion işsizlik dərəcəsi fəal iş axtaran işçilərin ümumi işçi qüvvəsinə bölünməsi yolu ilə hesablanır.

Dövrü işsizlik qiymətlərdə baş verən dəyişikliklə əlaqədar olaraq işsiz işçilərin sayında olan müxtəlifliklərdir. Başqa sözlə ifadə etsək bu işsizlik formasında işsizliyin səviyyəsi tənəzzül dövründə artır iqtisadi artım dövründə isə azalır.

Struktur işsizlik isə iqtisadi strukturlarda baş verən texnoloji dəyişikliklə əlaqədardır. Texnoloji dəyişikliklər birbaşa olaraq işçiləri iş yerlərindən uzaqlaşdırır və onlara olan ehtiyacı minimuma endirir. Bu da əmək bazarında böyük işsizlər ordusunun yaranmasında təkanverici amil hesab oluna bilər. Buna misal olaraq, avtomobillərin atlıları əvəz etməsini və istehsalatın avtomatlaşdırılmasını aid edə bilərik. İnstitusional işsizlik iqtisadiyyatda uzunmüddətli və ya daimi institusional amillər və stimulların nəticəsidir. Buna dövlətin əmək haqqı siyasəti, sosial müavinət proqramları və s. aid etmək olar.

İşsizlik səviyyəsinin ölçülməsi

İşsizlər işsiz və aktiv şəkildə iş axtaranlardır. İşsizliyin səviyyəsinin hesablanması üçün işsizlərin sayını işçi qüvvəsindəki ümumi sayına bölüb, sonra 100-ə vurmaq lazımdır. Yəni

$$\text{İşsizlik səviyyəsi} = (\text{İşsiz əhəlinin sayı} / \text{Ümumi işçi qüvvəsinin sayı}) \times 100$$

Məsələn: İşsizlərin sayının 500, məşğul olanların isə 3000 olduğunu fərz etsək:
işsizlik səviyyəsi = $(500/3500) \times 100 = 14,29\%$.

İşsizlik inflyasiyaya təsir edir. Təbii işsizlik səviyyəsini hesablamak üçün 2 addımdan istifadə olunur. Birincisi, təbii məşğulluq müəyyən edilir. İlk addımda təbii məşğulluğu

hesablamalıyıq. Bunun üçün

Friksion işsizlik + struktur işsizlik = təbii məşğulluq

İkinci addımda işsizliyin təbii dərəcəsini tapmaq üçün təbii işsizliyi (1-ci addım) məşğul olan işçi qüvvəsinin ümumi sayına bölmək lazımdır ki, bu da ümumi məşğulluq adlanır. Sonra isə 100-ə vurmaq lazımdır.

İşsizliyin təbii səviyyəsi = (Təbii məşğulluq / Ümumi məşğulluq) x 100

Misal üçün friksion işsizlərin sayı 1000, struktur işsizlərin sayı 750, ümumi məşğulluğun isə 60 000 nəfərdir. Təbii işsizliyin səviyyəsinin hesablaması tələb olunur. Birincisi, təbii işsizliyi tapmaq üçün friksion və struktur işsizliyi əlavə edirik: $1000+750 = 1750$

Təbii işsizliyin səviyyəsini müəyyən etmək üçün təbii işsizliyi ümumi məşğulluq sayına bölüb 100-ə vururuq. Yəni

İşsizliyin təbii səviyyəsi = $(1750/60000) \times 100 = 2,9\%$

Bu halda işsizliyin təbii səviyyəsi 2,9% təşkil edir.

Təcrübə ilə ölçülmüş məşğulluq indeksi, hər bir işə götürülən şəxsə onun iş intensivliyində mütənasib bir çəki təyin etməklə bu müxtəlif dəyər mühakimələrini aydınlaşdırmağa bilər – bu, iş vaxtı ilə bağlı işlənmiş vaxtın ölçüsüdür. 2016-cı il tədqiqatı bütün əmək qabiliyyətli fərdlər üzrə orta iş intensivliyini hesablayan ümumiləşdirilmiş məşğulluq nisbətini əldə edir, burada iş intensivliyi bir ildə işlənmiş ümumi saatların tam iş günü, tam illik işdə işlənmiş ümumi saatlara bölünməsidir [8, s. 6].

ABŞ-da işsizliyin ölçülməsi

Hökumət minimum əmək haqqını əhəmiyyətli dərəcədə artırarsa, bu, işsizliyin təbii səviyyəsinə təsir edə bilər. Yüksək əmək məsrəflərinə görə, müəssisələr işçiləri ixtisar edəcək və onları əvəz edə biləcək texnologiya axtaracaqlar. Minimum əmək haqqının artırılması istehsal xərclərini artıracaq, bu isə o deməkdir ki, müəssisələr malların qiymətlərini artırmalıdır. Bu, çox güman ki, onların tələbatını azaldacaq. Məhsullara tələb azaldıqca, müəssisələr o qədər çox işçi qüvvəsi işə götürməyə ehtiyac duymayacaqlar ki, bu da daha yüksək təbii işsizlik səviyyəsinə səbəb olacaq.

ABŞ ƏSB işsizliyin U1-U6 altı növünü də qiymətləndirir. Bunlar aşağıdakılardır.

U-1, 15 həftə və ya daha çox işsiz olan şəxslər, mülki işçi qüvvəsinin faizi kimi;

U-2, işini itirənlər və müvəqqəti işləri başa vurmuş şəxslər, mülki işçi qüvvəsinin faizi kimi;

U-3, ümumi işsizlər, mülki işçi qüvvəsinin faizi kimi (bu, rəsmi işsizlik səviyyəsi üçün istifadə edilən tərifdir);

U-4, ümumi işsizlər üstəgəl ruhdan düşmüş işçilər, mülki işçi qüvvəsinin faizi və həvəsdən düşmüş işçilər;

U-5, ümumi işsizlər, üstəlik, həvəsdən düşmüş işçilər, üstəlik, bütün digər marjinal bağlı işçilər, mülki işçi qüvvəsinin faizi kimi, üstəlik, bütün az bağlı işçilər;

U-6, ümumi işsizlər, üstəgəl bütün az bağlı işçilər, üstəgəl iqtisadi səbəblərə görə ümumi part-time işləyənlər, mülki işçi qüvvəsinin faizi və bütün marjinal bağlı işçilər[11].

Bu təsnifat işsizliyin sosial və effektiv təsirlərinin cəmiyyətin bütün sahələrində mənfi və müsbət təsirlərə səbəb olduğunu əks etdirir..

Azərbaycanda işsizliyin dövlət tənzimlənməsi alətləri

Azərbaycan Respublikasında əmək bazarında aktiv və passiv siyasət həyata keçirir. Aktiv - yeni iş yerlərinin açılması, məşğulluq səviyyəsinin artırılması və işçilərin hazırlanması və yenidən hazırlanması yolu ilə işsizliyin aradan qaldırılması; passiv – müavinətlərin ödənilməsi yolu ilə işsizlərə dəstək.

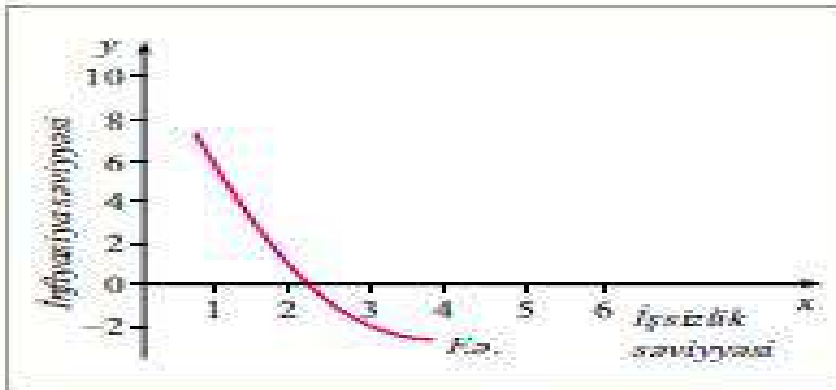
Aktiv siyasətin tədbirləri aşağıdakılardır:

- yeni iş yerlərinin açılmasının əsas şərti olan iqtisadiyyata investisiyaların dövlət tərəfindən stimullaşdırılması;
- struktur işsizlərin yenidən hazırlanması və yenidən hazırlanmasının təşkili;
- məşğulluq xidmətlərinin inkişafı, əmək bazarında vasitəçilik edən əmək birjaları, struktur işsizliyin azaldılması üçün boş iş yerləri haqqında məlumatların verilməsi;
- bir çox ölkədə əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsinin ən vacib üsulu hesab edilən kiçik və ailə sahibkarlığının təşviqi;
- işgötürənlərin əhalinin müəyyən qruplarını - əlilləri işlə təmin etmələri üçün dövlət təşviqləri (vergi və qanunvericilik tədbirləri);
- bir işə düzəlmək üçün ehtiyac olduqda yaşayış yerini dəyişdirmək;
- məşğulluq problemlərinin həllində beynəlxalq əməkdaşlıq; beynəlxalq əmək miqrasiyası ilə bağlı məsələlərin həlli;
- dövlət sektorunda iş yerlərinin yaradılması - təhsildə, tibbi xidmətlər, kommunal xidmətlər, ictimai bina və tikililərin inşası;
- ictimai işlərin təşkili [11].

İşsizliyin aktiv tənzimləmə aləti bir sıra sektorları əhatə etməklə fəal təsir göstərir. İşsizlik insanların öz əməyini istədikləri halda bazarda təklif edə bilməmələri nəticəsində yaranır.

Əməyini təklif edə bilməyən bu insanlar təbii ki, istehsala heç vaxt başlamadılar. Nəticədə həm milli gəlir, həm də fərdigəlirlər azalır. İşsizlik gəlir itkisinə səbəb olsa da, işsizlik iqtisadiyyatda bir çox amillərə təsir edir, çox vaxt ekoloji problemlərin arxasında iqtisadi səbəbləri axtarır. İşsizliyin yaratdığı iqtisadi təzyiqlər də struktura təsir edir. Yalnız işsizliyin yaratdığı problemlər üzərində iqtisadi motivlər axtarmaq düzgün deyil. Ailə disfunksiyasının fərdin qəbul etdiyi tənzimlənməsi ilə yanaşı, onun sosial təsiri də vacibdir. İşsizliyin digər sosial nəticəsi miqrasiyadır, işsiz olmayan insanlar ölkəni tərk etmək barədə düşünə bilər. Həmçinin, işsizlik səbəbindən ölkədə cinayət nisbətləri arta bilər, təhsilin olmaması kimi problemlər ölkələrin və fərdlərin gələcəyinə təsir göstərəcək.

Fillips əyrisi inflyasiya və iqtisadiyyatda işsizlik səviyyəsi arasında tarixi tərs əlaqəni əks etdirən tək tənlikli empirik əyridir. 1958-ci ildə İngilis statistik və iqtisadçı William Fillips tərəfindən kəşf edilmişdir. Fillips əyrisinə görə, işsizlik səviyyəsi aşağı olan iqtisadiyyatlarda inflyasiya artır. Inflyasiya təsirləri qısa müddətdə baş verir, çünki məşğulluğun artması və ya yüksək əmək haqqı bazarda bol likvidliyə səbəb olacaq. İqtisadçılar qısamüddətli dövr üçün işsizlik və inflyasiya arasında seçim etməlidirlər. Orta və uzunmüddətli perspektivdə konyuktura və həyata keçiriləcək monetar və fiskal siyasətlərə görə inflyasiya normal səviyyəyə düşə və ya nəzarətdən çıxıb bilər. Fillips əyrisi etibarlı uzunmüddətli analiz təmin etmir (şəkil 2).

Şəkil 2. İnflyasiya və işsizlik arasında dəyişmə (qısa müddətli Fillips əyrisi)

Mənbə: [13]əsasında tərtib edilmişdir

Regionda işçi qüvvəsinin keyfiyyətli və rəqabət qabiliyyətli olması üçün, bu ərazidə fəaliyyət göstərən əmək etiyatlarının demoqrafik, peşə-ixtisas, psixoloji xüsusiyyətlərinin iqtisadiyyatın müvafiq sahələrinin tələbatlarına uyğunlaşması vacibdir, bu uyğunlaşma öz növbəsində region üzrə peşəkar, ixtisaslı, texniki, texnoloji üstünlüklər əldə etməyə imkan verir, və nəticədə region müəyyən əmtəə və xidmət məqsədli bazarları qazana bilir [3, s.6].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsinə və 94-cü maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq hüquqi, iqtisadi və təşkilati sistemlər, işsizliyə görə müavinətlərin verilməsi sahəsində dövlət siyasəti, işaxtaranların və işsizlərin sosial müdafiəsi sahəsində dövlət təminatlarını müəyyən edir. Məşğulluğun tənzimlənməsi istiqamətində məşğulluq səviyyəsinin artırılması və işsizliyin azaldılması 2019-2030-cu illər üçün Fəaliyyət Planı üçün prioritet istiqamət kimi seçilib strategiyanın icra mərhələləri müəyyələşdirilmişdir (cədvəl 1).

Cədvəl 1. Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı nəzərdə tutulan hədəflər

Sıra №-si	Hədəf	Baza göstəricisi və baza ili
1	2	3
3.3.1.	İqtisadiyyatda rəsmi işləyənlərin qeyri-kənd təsərrüfatı sahəsində ümumi məşğul əhaliyə nisbətini 2030-cu ilədək 80 faizə çatdırmaq	qeyri-kənd təsərrüfatı sahəsində muzdlu işləyənlərin nisbəti – 48,1 faiz; 2017-ci il
3.3.2.	İşsizlik səviyyəsini 2030-cu ilədək 4 faizə, o cümlədən qadınlar və gənclər arasında işsizliyi minimum səviyyəyə endirmək	İşsizlik səviyyəsi–5 faiz; qadınlar arasında – 5,9 faiz; gənclər (15–24 yaş) arasında –12,9 faiz; gənclər (15–29 yaş) arasında – 9,2 faiz; 2017-ci il
3.3.3.	Əmək bazarında və ya təhsildə olmayan gənclərin (15-24 yaş) xüsusi çəkisini 2030-cu ilədək 15 faizə endirmək	Əmək bazarında və ya təhsildə olmayan gənclərin (15–24 yaş) xüsusi çəkisi – 23 faiz; 2017-ci il
3.3.4.	yüksək əlavə dəyər yaradan və çox əmək sərf olunan sahələrə diqqət yetirməklə, iqtisadi məhsuldarlığın daha yüksək səviyyəyə qalxmasına nail olmaq və 2030-cu ilədək əmək məhsuldarlığını 2 dəfəyə qədər artırmaq	1 adam/saat üçün cari qiymətlərlə – 4,4 ABŞ dolları; 2017-ci il
3.3.5.	2025-ci ilədək bütün əhali qrupları (xüsusilə gənclər, qadınlar və əlilliyi olan şəxslər) üçün səmərəli məşğulluğa və layiqli əməyə nail olmaq	minimum əməkhaqqının muzdlu çalışan işçilərin orta aylıq əməkhaqqına nisbəti – 22 faiz; 2017-ci il minimum əməkhaqqının yaşayış minimumuna nisbəti - 75 faiz; 2017-ci il
3.3.6.	2020-ci ilədək aktiv əmək bazarı proqramlarına ayrılan vəsaitin ÜDM-ə nisbətini 0,1 faizə çatdırmaq	0,01 faiz; 2017-ci il
3.3.7.	dövlət məşğulluq xidməti orqanlarına müraciət etmiş vətəndaşların işədüzəlmə səviyyəsini 2030-cu ilədək 70 faizə çatdırmaq	40 faiz; 2017-ci il
3.3.8.	İşlə təmin olunmaq üçün dövlət məşğulluq xidməti orqanlarına müraciət etmiş vətəndaşların ən azı 20 faizini 2030-cu ilədək peşə hazırlığına cəlb etmək	3 faiz; 2017-ci il
3.3.9.	2025-ci ilədək bütün məşğulluq orqanlarının yeni xidmət modeli əsasında fəaliyyət göstərməsini təmin etmək	3 məşğulluq orqanı; 2017-ci il

1	2	3
3.3.10.	regional peşə təhsil mərkəzlərinin sayını 2030-cu ilədək 10-a çatdırmaq	3 regional peşə təhsil mərkəzi; 2017-ci il ^[1]
3.3.11.	özünüməşğulluq proqramının əhatə dairəsini 2020-ci ilədək 6 dəfəyə qədər artırmaq	1400 ev təsərrüfatı; 2017-ci il
3.3.12.	2030-cu ilədək əmək bazarında mövcud olan bütün prioritet peşələr üzrə peşə standartlarını hazırlamaq, onların müntəzəm yenilənməsi mexanizmini yaratmaq və peşə təhsilində bütün kurikulumların peşə standartları əsasında hazırlanmasına nail olmaq	300 peşə standartı; 2017-ci il
3.3.13.	2025-ci ilədək qeyri-formal və informal təhsil vasitəsilə əldə edilən sənədlərin tanınması sistemini formalaşdırmaq	sistemin yaradılması üzrə işlərə başlanılmışdır; 2017-ci il

Mənbə: [12] əsasında müəlliflər tərtib etmişdir

Məşğulluq strategiyasının planına nəzər yetirdikdə qarşıya qoyulmuş hədəflər ölkədə məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi və işsizlərin sayının azaldılmasında effektiv proqramlardır. 2030-cu ilə kimi qoyulan hədəflərə çatılması bir başa olaraq Azərbaycanın əmək bazarında vəziyyəti müsbət istiqamətdə dəyişəcək və xüsusilə gənclərin, qadınların əmək bazarında böyük yüksəlişlər olacağı proqramın prioritetləri sırasındadır.

Əhalinin məşğulluğu və əmək bazarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi üçün konkret olaraq aşağıdakı metodlardan istifadə olunur: 1) proqram-məqsədli metod; 2) normativ metod; 3) balans metodu.

Direktiv xarakterli dövlət planı olmadığı mühitdə proqram-məqsədli metodun funksiyaları dəyişir və o daha geniş yayılmağa başlayır. Proqram-məqsədli metoda aid olan məşğulluq proqramı (siyasəti) müxtəlif səviyyələrdə tərtib olunur və həyata keçirilir. Eyni zamanda, regional proqramların, eləcə də müxtəlif əhali qrupları (gənclər, qocalar, qadınlar və s.) üçün proqramların hazırlanması həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Normativ üsul əmək bazarında işçilərin iş cəlb edilməsinə diqqət yetirmək üçün istifadə olunur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial normativlərin əsaslandırılması xüsusilə vacibdir. Bu normativlərə işsizliyin yol verilən səviyyəsi, əhalinin sosial müdafiəsini təmin edən minimum sosial normativlər, həyat səviyyəsi və sosial inkişafın minimum standartları kimi göstəricilər aiddir. Əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi prosesində balans metodundan da geniş istifadə olunur. Məsələn, ümumi əmək ehtiyatları balansı əmək ehtiyatları ilə onların bölüşdürülməsi arasındakı ən ümumi proporsiyaları səciyyələndirir. Balans metodundan istifadənin əsas məqsədi təsərrüfatların ərazi səviyyəsində təşkili zamanı bütün mülkiyyət növlərinə mənsub olan müəssisələrin investisiya proqramlarını regionların əmək ehtiyatları ilə uzlaşdırmaqdan ibarətdir. O, iş yerləri ilə işləyənlər, vakant iş yerlərinin tutulması üçün tələb olunan işçilərin sayı ilə normativ növbəlik əmsalı arasındakı tarazlığı göstərir. Sərmayə qoyuluşu olmadan əmək məhsuldarlığı ilə fondla təchiz olunma arasında zəruri nisbəti təmin etmək mümkün deyildir.

Beləliklə, əmək məhsuldarlığı artımının proqnozlaşdırılan sürətinə çatmaq üçün sərmayə qoyuluşunun mümkün olan artımının obyektiv şəkildə ölçülməsi önəmlidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə əmək bazarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sahəsində tətbiq edilən mexanizmlərə aşağıdakı metodlar aiddir: 1. İqtisadi metodlar – dövlət tərəfindən sahibkarlığın stimullaşdırılması və bununla da mövcud iş yerlərinin qorunub-saxlanması və yeni iş yerlərinin yaradılması məqsədilə güzəştli kreditləşmə, vergitutma və büdcə siyasətinin yeridilməsi, peşəkar kadr hazırlığının həyata keçirilməsi; 2. Təşkilati metodlar – iş və peşə hazırlığı, müasir texnologiya və digər işçilərin təlimi, habelə peşəkar kadrların yaradılması inkişaf platforması 3. Qanunvericiliklə nəzərdə tutulan inzibati metodlar - əmək müqavilələrinin bağlanması, iş

saatlarının həcmi, işçilərin iş vaxtından artıq çalışdığı hallarda əlavə əməyin dəyərinin ödənilməsi, bir iş saatına görə ödənilməli olan minimum əmək haqqı dəyərinin müəyyənləşdirilməsi, işsizliyin aradan qaldırılması məqsədilə sahibkarlar tərəfindən milli fondlara ödəmələrin tətbiq olunması, işədüzəltmə kvotalarının müəyyən edilməsi qaydalarının nizamlanması və s.

Qanunvericiliklə nəzərdə tutulan tədbirlər cəmiyyətdə sosial təbəqələşmənin aradan qaldırılmasına xidmət etməlidir. Dövlət tərəfindən tənzimləmə mexanizminin dolayı və birbaşa təsiretmə vasitələri arasında nisbət qorunub saxlanılmalıdır. Azərbaycan Respublikasında məşğulluğun nisbətini artırılması və işsizliyin azaldılması üçün bir sıra qanun və proqramlar qəbul olunmuşdur. Bunun bariz nümunəsi: 2006-2015-ci illər üçün “Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası”, 2007-2010-cu illər üçün “Azərbaycan Respublikasının məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, “2019–2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası” və Fərdi məşğulluq proqramı qəbul edilmişdir.

Nəticə

İşsizlik səviyyəsinin yüksək olması istəlinən iqtisadiyyatda ciddi problemlərdəndir. Bu problem ölkədə həm iqtisadi həmdə sosial faktorlara öz mənfi təsirinə göstərir. Hazırda Azərbaycanda əmək bazarının tənzimlənməsi sahəsində dünya təcrübəsində özünü doğrultmuş effektiv üsullardan istifadə olunur. Əlbətdə ki, dünyada mövcud olan əmək bazarının tənzimlənməsi modellərinin müsbət cəhətləri ilə yanaşı, mənfi cəhətləri də vardır. Odur ki, eyni təcrübənin müsbət tərəflərindən yararlanmaq, zaman keçdikcə baş verən yeniliklərdən istifadə etməklə tam məşğulluğun əldə olunması və işsizliyin azaldılması sahəsində məqsədyönlü işlər görmək, tədbirlər həyata keçirməklə ölkəmizin iqtisadi potensialının artırılması və xalqımızın həyat səviyyəsinin qaldırılmasında və firavan həyatının təmin olunmasında çox böyük uğurların qazanılması mümkündür.

İşsizliyin dövlət tərəfindən tənzimləmə mexanizmi üçün hazırlanan dövlət proqramları hökumətin bu problemi azaltmaq üçün təşəbbüslər göstərməsinin bariz nümunəsi olsa da, görülən tədbirlər kifayət qədər effekt vermir. Bu problemə səbəb olan müxtəlif amillər yaxşı öyrənilməlidir ki, bunun üçün effektiv və inteqrasiya olunmuş həll yolları axtarılmalıdır. Hökumətin məsələnin həssaslığını dərk etməli və onu azaltmaq üçün daha ciddi addımlar atmalıdır. Əks halda ölkənin işsiz gəncləri böyük bir uçurum sərhədindədirlər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”, Bakı şəhəri, 29 iyun 2018-ci il
2. Andrea B, Eliana V. Measuring employment and unemployment İZA. World of labor, 2018, pp 1-12)
3. Ə.Qasımov, İ.M.Nəbiyeva. Əmək bazarının liberallaşması şəraitində işçi qüvvəsi keyfiyyətinin yüksəldilməsinin sosial-iqtisadi problemləri. Scientific and practical journal of the State Committee of the Azerbaijan Republic "Statistics news", 2019, s, 1-15
4. Kanayo O, Megan C. Macroeconomic Theory and Unemployment: A Comparison between the Keynesian and New Classical Model. Acta Universitatis Danubius. Œconomica, Vol 16, No 2 (2020). pp 1-18
5. Rostislav K. The phantom of technological unemployment. Russian Journal of Economics, 2019, 5(1), pp. 88-116)
6. Yaojun L.A. Heath Persisting disadvantages: a study of labour market dynamics of ethnic unemployment and earnings in the UK (2009–2015). Journal of Ethnic and Migration Studies, 2020,46(5), pp. 857-878)
7. <https://www.thebalancemoney.com/bureau-of-labor-statistics-3305992>

8. <https://www.economicdiscussion.net/articles/malthusian-theory-of-population-explained-with-its-criticism/1521>
9. <https://www.investopedia.com/terms/p/pigou-effect.asp> hikmeeet
10. (<https://www.bls.gov/lau/stalt.htm>).
11. <https://1ppa.ru/az/uplata-nalogov/gosudarstvennoe-regulirovanie-rynka-truda-gosudarstvennoe-regulirovanie/>)
12. <https://e-qanun.az/framework/40416>
13. <http://ensiklopediya.gov.az/az/terms/20983/cild/21>

Парвиз Мамедов

Научный руководитель: Закир Ализаде

ОБЩИЙ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД К БЕЗРАБОТИЦЕ

РЕЗЮМЕ

Безработица входит в число глобальных проблем современности. Безработица — это проблема, с которой сталкиваются даже здоровые экономики, и это медицинский феномен. В статье содержится информация о безработице и связанных с ней теориях, в том числе виды безработицы, методология измерения уровня безработицы, кривая Филлипса. Кроме того, были проанализированы государственное регулирование и экономические и психологические последствия безработицы в нашей республике.

Цель: проанализировать и сравнить мнения отдельных теоретиков с концептуальным подходом к безработице.

Методология – в ходе исследования использовались методы экономико-статистического и исторического подходов.

Результаты исследования – в Азербайджане применяются эффективные методы, применяемые в мировом опыте в области регулирования рынка труда. Помимо положительных сторон существующих в мире моделей регулирования рынка труда, есть и отрицательные стороны, и существует необходимость государственного регулирования в этой сфере.

Ключевые слова: безработица, занятость, рынок труда, рабочие места, работодатели

Parviz Mammadov

Scientific supervisor: Zakir Alizada

GENERAL CONCEPTUAL APPROACH TO UNEMPLOYMENT

ABSTRACT

Unemployment is among the global problems of the modern era. Unemployment is a problem that even healthy economies face, and it is a medical phenomenon. The article contains information about unemployment and theories related to it, including types of unemployment, unemployment rate measurement methodology, Phillips curve. In addition, the state regulation and economic and psychological effects of unemployment in our republic were analyzed.

Purpose: The goal is to analyze and compare the opinions of individual theorists with a conceptual approach to unemployment.

Methodology – Economic-statistical and historical approach methods were used during the research.

Findings: The results of the research - the effective methods used in the world experience in the field of labor market regulation are used in Azerbaijan. In addition to the positive aspects of the labor market regulation models that exist in the world, there are also negative aspects, and there is a need for state regulation in this area.

Keywords: *unemployment, employment, labor market, jobs, employers*